

Dr Marta Kawa, dr Wiesława Kuźniar

Katedra Marketingu
Uniwersytet Rzeszowski

Rola spółdzielczości jako instytucji w przeciwdziałaniu nierównościom ekonomicznym i społecznym

WPROWADZENIE

Tradycje ruchu spółdzielczego w Polsce sięgają drugiej połowy XIX wieku. Spółdzielcza forma gospodarowania sprawdziła się w różnych okresach, przede wszystkim na terenach zamieszkałych przez ludność uboższą. Doświadczenia z przeszłości wskazują, iż ta forma gospodarowania odgrywa dużą rolę gospodarczą i społeczną. Celem opracowania jest przedstawienie roli spółdzielczości w przeciwdziałaniu nierównościom społecznym i ekonomicznym. Aby określić rolę spółdzielczości przedstawiono etapy jej rozwoju.

Spółdzielczość jako forma zbiorowej zaradności lokalnych społeczności stwarza realne szanse na aktywność gospodarczą i społeczną ludzi o niskich i średnich dochodach, zapobiega ich trwałemu wykluczeniu społecznemu, łagodzi nierówności ekonomiczno-społeczne.

Z dotychczasowych doświadczeń wynika, że w krajach o zaawansowanym rozwoju gospodarki rynkowej udział spółdzielni w działalności gospodarczej jest wyższy niż w krajach o rozwijającej się gospodarce rynkowej. Można zatem stwierdzić, że spółdzielnie jako instytucje przyczyniają się do rozwoju gospodarczego.

ROZWÓJ SPÓŁDZIELCZOŚCI NA ZIEMIACH POLSKICH

Spółdzielczość na ziemiach polskich powstała, podobnie jak w całej Europie, w drugiej połowie XIX wieku, a więc w warunkach gospodarki rynkowej i działała zgodnie z jej podstawowymi prawami i mechanizmami.

W niepodległym państwie polskim od 1918 r. spółdzielczość znalazła korzystne warunki dla swojej działalności. Rozwój spółdzielczości przebiegał pomyślnie. Spółdzielczość stanowiła znaczny udział w dziedzinie drobnego kredytu, rynku rolnego, zaopatrzenia konsumentów i budownictwa mieszkaniowego.

Od 1948 roku spółdzielczość weszła w PRL w nową fazę, która z pewnymi zmianami trwała aż do wielkiego przełomu z 1989 r. Nastąpiło wówczas włączenie

spółdzielczości w system ogólnych planów społeczno-gospodarczych. Centralne organy państwowej władzy i administracji gospodarczej wyznaczały cele i zakresy działalności poszczególnych rodzajów spółdzielni oraz metody i środki ich realizacji.

Samodzielność spółdzielni terenowych była często ograniczana przez wpływ ich związków, zwłaszcza, że były to z reguły związki dwuramienne, tj. spełniające funkcje rewizyjno-organizacyjne i gospodarcze. Sektor spółdzielczy odgrywał znaczącą rolę w wielu dziedzinach gospodarki narodowej i życia społecznego, przy głębokim kryzysie samorządu spółdzielczego.

Problemy te nie mogły jednak przesłonić dorobku spółdzielczości, wyrażającego się znacznym, w skali całej gospodarki narodowej, potencjałem organizacyjno-gospodarczym, bezspornymi osiągnięciami w szkoleniu pracowników w ramach własnego, rozwiniętego systemu szkół i ośrodków oraz szerokiej działalności kulturalno-oświatowej, prowadzonej wśród członków, która towarzysząc działalności gospodarczej sprawiała, że spółdzielnie były liczącym się, a w wielu rejonach jednym z głównych czynników postępu cywilizacyjnego, kulturalnego i gospodarczego.

U schyłku lat osiemdziesiątych spółdzielczość stanowiła ogromny sektor gospodarki narodowej. Pod koniec 1988 r. w kraju działało ponad 15 tys. spółdzielni, zrzeszających ponad 15 milionów członków; spółdzielczość zatrudniała około 2 mln osób.

W latach 1989–1994 zapoczątkowane zostały zasadnicze przeobrażenia polskiej spółdzielczości w kierunku dostosowania jej do gospodarki wolnorynkowej. Z inicjatywy rządu podjęto ogólną próbę zreformowania spółdzielczości ustawą z dnia 20 stycznia 1990 r. „O zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości”. Z dniem wejścia w życie ustawy postawiono w stan likwidacji związki spółdzielcze, zawieszono lustrację spółdzielni i wprowadzono zakaz zrzeszania się spółdzielni.

W wyniku przyjętej ustawy został zlikwidowany hurt spółdzielczy i zaplecze gospodarcze, pracujące na użytek zrzeszonych spółdzielni. Powstały ogromne straty gospodarcze i społeczne.

Po 1989 roku, w okresie urynkwienia gospodarki, rola spółdzielczości znacznie zmalała. Zmianę liczby spółdzielni przedstawia tabela 1.

Jak wynika z przedstawionych danych, w ciągu ostatnich lat liczba spółdzielni systematycznie zmniejszała się: od ponad 15 tys. spółdzielni w 1988 roku do ponad 11 tys. w 2007 roku.

Jednak zmniejszenie liczby spółdzielni w poszczególnych branżach ma różne przyczyny i skutki. Duży spadek liczby samodzielnie działających banków spółdzielczych wynikał przede wszystkim z konieczności łączenia się banków w celu spełniania wymogów, co spowodowało, że cały sektor wzmocnił swoją pozycję. Podobny charakter zmian wystąpił w spółdzielczości mleczarskiej, która unowocześniła bazę przetwórczą i zachowuje udział w rynku wynoszący 75–80%.

Tabela 1. Zmiana liczby spółdzielni w Polsce w latach 1988–2007

Wyszczególnienie	Lata				Dynamika zmian 2007/1988 (w %)
	1988	1995	2001	2007	
Spółdzielnie ogółem	15181	19494	13973	11850	78,1
Spółdzielnie mięsne	7048	10487	7440	6848	97,16
Spółdzielnie spożywców „Spo- łem”	397	511	427	387	97,5
Spółdzielnie mieszkaniowe	3128	5303	3948	4310	137,8
Spółdzielnie pracy i usług budowlanych	2285	3280	2092	1350	59,1
Spółdzielnie inwalidów i nie- widomych	454	514	436	338	74,4
Spółdzielnie rzemieślnicze	562	547	390	291	51,8
Spółdzielnie „Cepelia”	121	127	62	40	33,1
Spółdzielnie socjalne	-	-	-	90	-
Inne spółdzielnie	101	203	85	42	41,6
Spółdzielnie wiejskie	8133	9007	6533	5002	61,5
Spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu „Sch”	1912	2402	1992	1608	84,1
Spółdzielnie mleczarskie	323	469	335	225	69,7
Spółdzielnie ogrodniczo- -pszczelarskie	140	285	188	145	103,6
Rolnicze spółdzielnie produk- cyjne	2089	2218	1598	1264	60,5
Spółdzielnie kółek rolniczych	2006	1899	1427	1087	54,2
Banki spółdzielcze	1663	1734	880	588	35,4
Spółdzielcze kasy oszczędno- ściowo-kredytowe	-	-	113	85	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Krajowej Rady Spółdzielczej oraz Raport roczny za 2007 rok, 2008, KRS, Warszawa, s. 27.

Daje się zauważyć dość znaczne zróżnicowanie stanu i kondycji ekonomicznej spółdzielni w poszczególnych regionach. Spółdzielnie ekonomiczne silniejsze, głównie działające w regionach gospodarczo bardziej rozwiniętych, bądź te, które zdołały przystosować się do nowych warunków umocniły swoją pozycję i często rozwinęły swoją działalność. Wystąpiła jednak dość liczna grupa spółdzielni, które prowadziły politykę „na przetrwanie” i szybko znalazły się w trudnej, często schyłkowej sytuacji. Dostrzegać tu należy pozytywną relację poziomu rozwoju regionu i efektywności ekonomicznej instytucji, szczególnie w spółdzielczej formie gospodarowania.

Spółdzielniom jest dziś szczególnie potrzebne współdziałanie gospodarcze, zwłaszcza na rynkach regionalnych i rynkach krajowych.

ROLA SPÓŁDZIELCZOŚCI W WARUNKACH GOSPODARKI RYNKOWEJ

W warunkach gospodarki rynkowej ruch spółdzielczy posiada podwójny charakter. W pierwszym aspekcie na czoło wysuwa się troska o interesy spółdzielni i jej członków. W drugim aspekcie (zewnętrznym) główną sprawą jest udział spółdzielczości w rozwiązywaniu podstawowych problemów społeczno-ekonomicznych na szczeblu lokalnym czy regionalnym. Równocześnie ważną sprawą jest kształtowanie opinii, świadomości społeczeństwa o ruchu spółdzielczym [Strużek, 1996, s. 44].

Rola spółdzielni w warunkach gospodarki rynkowej powinna polegać na [Dyka, Grzegorzewski, 2000, s. 16]:

- współtworzeniu lokalnego rynku, a na nim infrastruktury gospodarczej, tak aby bronić interesów zrzeszonych członków, łagodzić ujemne skutki gospodarki rynkowej, a szczególnie przeciwdziałać nierównościom ekonomicznym i społecznym,
- pełnieniu efektywnej roli w procesie integrowania rozproszonych środków finansowych ludności dla realizacji wspólnych celów,
- wzbogaceniu pluralizmu w gospodarce, spełnianiu roli siły równoważącej poprzez prowadzenie obok podmiotów kierujących się maksymalizacją zysku – działalności nastawionej na zaspokojenie potrzeb określonych grup społecznych,
- przeciwstawianiu się dezintegracji społecznej, szczególnie w społecznościach lokalnych, na wsi i w małych miastach, czy pewnych grup społecznych, wzbogacaniu ich o elementy demokracji i solidarności społecznej.

Realizacja tych i podobnych celów, osiągnięta może być w różnym stopniu i zróżnicowanymi metodami zależnie od rodzaju spółdzielni, środowiska członkowskiego, czy rejonu kraju. Umiejętność dostosowania działalności do warunków lokalnych i regionalnych, to jedna z ważnych cech ruchu spółdzielczego.

W gospodarce rynkowej rozwijanie działalności już istniejących spółdzielni oraz zakładanie nowych, będzie wynikało przede wszystkim z [Wiatrak, 1994, s. 10]:

- potrzeby rozwiązania lokalnego bezrobocia, które będzie wzrastało w miarę utrwalania się gospodarki rynkowej,
- niewielkiego ryzyka finansowego,
- konieczności zaspokojenia bardzo różnorodnych lokalnych potrzeb określonych grup społecznych lub środowisk,
- świadomości, że forma spółdzielcza jest dobra do zaspokojenia tych właśnie potrzeb,
- potrzeby aktywności społecznej, która dla wielu ludzi jest istotną potrzebą życiową.

Jedną z cech współczesnego rozwoju jest tzw. globalizacja gospodarki. Z jednej strony stwarza ona wielu społecznościom nowe, lepsze warunki rozwoju, a z

drugiej wywołuje różnorodne zagrożenia. Obok tych tendencji określanych mianem globalizacji, w rozwoju społeczno-gospodarczym zaczynają aktywizować się działania za zrównoważonym rozwojem gospodarki lokalnej, co jest bliskie ideom spółdzielczym. Rozwój gospodarki lokalnej i regionalnej pozwala na poprawę warunków życia, na tworzenie nowych miejsc pracy w oparciu o miejscowe zasoby. Nie bez znaczenia jest również i to, że rozwój lokalnej gospodarki – poza efektami ekonomicznymi – pozwala budować, tak bliską ruchowi spółdzielczemu, trwałą więź społeczną [Dyka, Grzegorzewski, 2000, s. 29].

Podstawowe elementy spółdzielczego gospodarowania są całkowicie zgodne ze strukturą i funkcjonowaniem gospodarki rynkowej. Chodzi tu o takie aspekty, jak: wolność i samodzielność gospodarowania, prywatny charakter własności, uruchamianie bodźców związanych z zyskiem. Ponadto spółdzielczość wnosi do gospodarki rynkowej sobie właściwe czynniki poprawiające funkcjonowanie rynku, takie jak: aktywizowanie zdrowej konkurencji, wzmacnianie samodzielności ekonomicznej słabszych podmiotów życia gospodarczego, stwarzanie im możliwości szerszego uczestniczenia w obrocie gospodarczym. System gospodarki rynkowej daje spółdzielniom dogodnie pole działania, a spółdzielnie stanowią istotne uzupełnienie i doskonalenie funkcjonowania tego systemu.

Spółdzielnie są organizacjami odgrywającymi szczególną rolę w regionach o mniej korzystnych warunkach, gdzie przedsięwzięcia gospodarcze są mniej zyskowe. Spółdzielczość to forma zbiorowej zaradności lokalnych społeczności i środowisk zawodowych. Oprócz zaspokajania potrzeb gospodarczych spółdzielnie realizują również funkcje o charakterze samopomocowym, społecznym i socjalnym. Działalność spółdzielni może tworzyć szansę na aktywność gospodarczą i społeczną różnych grup zawodowych czy lokalnych, a szczególnie tych o najniższych dochodach [Dyka, 2004, s. 10].

Na podstawie rozwoju i przekształceń spółdzielczości w Zachodniej Europie, funkcjonującej nieprzerwanie w warunkach konkurencyjnego rynku można wnioskować, że jedyną drogą wiodącą do rozwoju spółdzielni w Polsce może być usprawnienie zarządzania i poprawa efektywności, rozwój kooperacji gospodarczej oraz budowa silnych ekonomicznie, wspólnych, wyspecjalizowanych przedsiębiorstw i organizacji gospodarczych. Ponadto w przypadku spółdzielni bardzo ważne jest współdziałanie z samorządem lokalnym odpowiedzialnym za całokształt rozwoju regionu.

Szansą na aktywizację bezrobotnych jest również spółdzielnia socjalna, która jest nową formą spółdzielni. Ustawa regulująca tworzenie i funkcjonowanie spółdzielni socjalnych została przyjęta 27 kwietnia 2006 roku [Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006]. Spółdzielnia socjalna jest nową formą spółdzielni, której głównym celem jest przywrócenie na rynek pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz bezrobotnych bez szans na zatrudnienie.

Źródła masowego bezrobocia tkwią nie tylko w mało sprawnej lokalnej polityce społeczno-gospodarczej. Bankrutujące przedsiębiorstwa powodują bezrobocie i związane z tym problemy utraty dostępu do dochodów i ubóstwo, a co najważniejsze, utraty kwalifikacji pozbawionych pracy, jeśli bezrobocie jest długotrwałe. To właśnie bezrobocie i niepełne wykorzystanie zasobów innych czynników wytwórczych są najbardziej dotkliwymi i przekonującymi przejawami zawodności rynków i wynikających z nich, nieuzasadnionych względami ekonomicznymi, nierówności majątkowo-dochodowych i niespójności społeczno-ekonomicznej w układzie przestrzennym [Woźniak, 2007, s. 28].

Rozwój spółdzielni socjalnych wymaga zrozumienia i wsparcia ze strony instytucji samorządowych oraz organizacji pozarządowych. Spółdzielnie tego typu powinny być efektem przemyślanej strategii rozwoju regionalnego, wspierającego osoby, które próbują samodzielnie powrócić na rynek pracy.

MOŻLIWOŚCI I BARIERY ROZWOJU SPÓŁDZIELNI

W aktualnej rzeczywistości gospodarczej tradycyjne spółdzielnie i nowo powstające znalazły się w sytuacji, która wymaga pokonywania szeregu barier zarówno w sferze prawno-organizacyjnej, jak również ich kondycji ekonomicznej. Pokonywanie owych barier ma istotny wpływ na bieżące funkcjonowanie spółdzielni. W nowych warunkach muszą ulec zasadniczej modernizacji struktury organizacyjne, zmierzające do poprawy sprawności działania i dostosowania do aktualnych wymogów, wynikających także z europejskich standardów funkcjonowania rynku.

Zmiana funkcjonowania i dostosowania do aktualnych warunków jednostek spółdzielczych wymagać będzie gruntownych przeobrażeń w kilku następujących kwestiach:

- niezbędny jest wzrost zainteresowania członków działalnością spółdzielni; członkowie w stopniu znacznie większym niż dotychczas muszą się identyfikować ze spółdzielnią poprzez formułowanie swoich potrzeb i obligowanie spółdzielni do tworzenia warunków dla ich realizowania,
- udziały członkowskie winny z jednej strony stwarzać podstawy dla bieżącej działalności spółdzielni, z drugiej zaś – określać skalę korzyści członków z tytułu przynależności do spółdzielni,
- zasadniczych zmian wymaga także system kierowania spółdzielniami w kierunku uzyskania wyższej operatywności i sprawności, ale także sprostaniu coraz silniejszej konkurencji. Niezbędny jest więc wzrost umiejętności menedżerskich zarządu spółdzielni oraz bardziej autentyczne wykonywanie swoich zadań przez organy kontrolne.

Istniejące i utworzone od podstaw spółdzielnie podejmują już szereg działań marketingowych utrwalających ich pozycję na rynku. Spośród czynników

wewnętrznych, tkwiących w samej spółdzielni, warto jeszcze zwrócić uwagę na te, które związane są z aspektami organizacji i zarządzania. Procesy dostosowawcze do nowych warunków funkcjonowania przebiegają zapewne zbyt wolno: pełna samodzielność ekonomiczna spółdzielni wymaga daleko bardziej przejrzystej organizacji i sprawnych metod zarządzania majątkiem i pracownikami [Dyka, Grzegorzewski, 2000, s. 34].

Oprócz czynników wewnętrznych bardzo ważne dla funkcjonowania spółdzielni są również uwarunkowania zewnętrzne, które określają m.in. pozycję spółdzielni wobec innych podmiotów gospodarczych, relacje między spółdzielniami, dostępność do zewnętrznych źródeł finansowania itp.

W strategii odnowy i restrukturyzacji spółdzielczości niezbędne wydaje się wykorzystanie z jednej strony jej historycznych doświadczeń, z drugiej zaś strony współczesnych uwarunkowań wynikających z nowych form zarządzania gospodarką i przesłanek ekonomicznych, stawiające spółdzielnie nie zawsze na pozycji najtrudniejszej. Doświadczenia historyczne spółdzielczości zawierają się przede wszystkim w kształtowaniu poczucia obrony interesów warstw słabszych ekonomicznie, a także wykreowaniu wielu różnorodnych form współdziałania zależnie od lokalnych i regionalnych potrzeb środowiska.

PODSUMOWANIE

W warunkach gospodarki rynkowej nie jest możliwe ani potrzebne, aby przywracać polskiej spółdzielczości dominującą pozycję gospodarczą. Nie da się jednak pominąć tego, że na spółdzielczości, spoczywa wiele funkcji i zadań, które nawet w warunkach gospodarki rynkowej nie są możliwe do zastąpienia przez inne podmioty gospodarcze. Większość spółdzielni jest niezbędna, aby wyrównywać nierówności społeczne i gospodarcze. Spółdzielczość można uznać za ogniwo postępu społecznego i gospodarczego, które również przyczynia się do ograniczania bezrobocia. Dlatego konieczne jest właściwe wykorzystanie tej formy gospodarowania do rozwiązywania wielu problemów społecznych i gospodarczych. Ponadto ważna jest współpraca z samorządem lokalnym, odpowiedzialnym za całokształt rozwoju regionu oraz odpowiedni klimat polityczny dla tej formy gospodarowania.

LITERATURA

- Dyka S., 2004, *Polska spółdzielczość po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Dyka S., Grzegorzewski P., 2000, *Zarządzanie spółdzielnią*, Difin, Warszawa.

- Raport roczny za 2007 rok, 2008, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa.
- Strużek B., 1996, *Czynniki kształtujące image (wizerunek) współczesnej spółdzielczości w Polsce*, Vademecum Spółdzielczości, nr 6, Warszawa.
- Wiatrak A.P., 1994, *Rola spółdzielczości wiejskiej w rozwoju przedsiębiorczości na wsi [w:] Spółdzielczość w procesie transformacji ustrojowej*, SIB, Warszawa.
- Woźniak M.G., 2007, *Teoretyczne problemy spójności społeczno-ekonomicznej mechanizmu rynkowego w kontekście gospodarki opartej na wiedzy [w:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Gospodarka oparta na wiedzy*, red. M.G. Woźniak, zeszyt nr 10, Wydawnictwo UR, Rzeszów.

Streszczenie

Spółdzielczość w Polsce ma ponad 150-letnią tradycję oraz posiada znaczne osiągnięcia natury gospodarczej i społecznej. Po drugiej wojnie światowej, spółdzielczość została podporządkowana polityce władz państwowych i odgrywała znaczącą rolę. Po 1989 roku w warunkach gospodarki rynkowej miejsce spółdzielczości w gospodarce narodowej uległo znacznemu zmniejszeniu. Z dotychczasowych doświadczeń wynika jednak, że w krajach o zaawansowanym rozwoju gospodarki rynkowej udział spółdzielni w działalności gospodarczej jest wyższy niż w krajach o rozwijającej się gospodarce rynkowej. Można zatem stwierdzić, że spółdzielnie przyczyniają się do rozwoju gospodarczego kraju.

The Role of Co-operative Movement in Counteracting Economic and Social Inequalities

Summary

Enterprise activities in Poland have a tradition of over 150 years and boasts of significant economic and social achievements. Enterprise activities were aligned with the state policies soon after the Second World War and have since then accomplished significant roles. Its significance in the national economy has none the less declined since 1989 with the introduction of market economy. However, existing facts have shown that the participation of enterprise in economic activities is even higher in countries with established market economy than in those at their early stages of developing market economy. It can therefore be concluded that cooperatives do contribute to economic development.